

Role Československa v sovětské strategii

Stejnomená publikace, kterou vydalo nakladatelství DÍLO (Kladno 1999), je jedním z poměrně značného počtu děl, napsaných v exilu českými autory. Je příspěvkem k onomu proudu exilové literatury, který se v posledních letech spojuje s literaturou domácí do jednotného celku.

Autor publikace dr. Josef Kalvoda, který odešel do zahraničí po událostech roku 1948, se po strastiplné cestě stal profesorem historie a politických věd na univerzitě St. Joseph College ve West Hartford, Connecticut, USA. Působil v exilovém protikomunistickém odboji a byl posledním předsedou exilového křesťansko-demokratického hnutí. To ovlivnilo i zásadní směřování jeho vědecké činnosti, jejímž výsledkem byla řada publikací a množství článků a samostatných studií. Česky dosud vyšla jeho kniha „Geneze Československa“ a trilogie „Z bojů o zítřek“.

„Role Československa v sovětské strategii“ je tedy jeho třetím, a podle rozsahu problematiky a celkové rozpracovanosti vrcholným dílem. Vyšlo původně v Americe v r. 1978 a bylo určeno pro tamější odborně vědecké a politologické kruhy, kde přispělo k orientaci o politickém vývoji ve střední Evropě a jeho důsledcích pro vývoj situace na kontinentu.

Autor mohl za dobu svého exilového působení navštívit Československo jen jednou, v roce 1968, a pak až po převratu po roce 1989. To mělo částečně vliv i na celkový charakter publikace, která se přísně opírá o dokumenty a výroky a nezatěžuje se dojmy a ovzduším popisovaného období komentářovým stylem, i když určité prvky tohoto pohledu neopomíjí.

Kromě předmluvy, úvodu a citově změřeného doslovu, obsahuje celkem 13 kapitol, pokrývajících historickou epochu od vzniku Československa v roce 1918 až do Pražského jara 1968 a jeho důsledky. Rozebírá paralely a historické souvislosti vzniku státu a současně probíhající revoluce v Rusku, erudovaně vysvětluje vznik Slovenské republiky rad a jeho následky (záměrem maďarské bolševické ofenzivy bylo obsadit podkarpatskou Rus, a tak se spojit se ruskými bolševiky, Slovenská republika rad byla založena ve snaze získat podporu místního slovenského obyvatelstva). Autor věnuje pozornost mezinárodní politice nového státu a v obsáhlé kapitole se zabývá vznikem a vývojem Komunistické strany Československa a její závislosti na Moskvě.

Největší pozornost věnuje několika kapitolám, postihujícím čs. mezinárodní a vnitřní souvislosti období před a po mnichovské dohodě z roku 1938, počátkům bojů za osvobození, úsilí dr. Beneše o uznání kontinuity Československé republiky, a hlavně jeho úloze při řešení problémů střední a východní Evropy.

Tato doba je pro autora rozhodující pro postupný proces přechodu Československa do sovětské sféry vlivu. Vývoji po roce 1945 věnuje dvě kapitoly. Jedna se zabývá otázkou národně demokratické a socialistické revoluce, druhá modelem pro revoluci ve specifických poměrech poválečného státu.

Je poněkud překvapující, že hlavnímu tématu, které dalo název knize, tj. roli Československa v sovětské strategii, je věnována pouze jedna kapitola, která není ani

obsahově nejzdařilejší, ani rozsahem největší. Poslední kapitola je věnována událostem roku 1968 s některými důsledky pro budoucí jak vnitropolitický, tak i mezinárodní vývoj.

Publikace je doplněna řadou poznámek autora, dokumentujících závěry i obsah předchozích kapitol, rozsáhlým seznamem relevantní literatury a jmenným rejstříkem, umožňujícím personální orientaci. V příloze je uvedeno znění Smlouvy o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci mezi Československou republikou a SSSR z 12. prosince 1943, vybrané články Košického vládního programu z 5. dubna 1945 a Protokol o rozhovorech delegací SSSR a ČSSR z 26. srpna 1968. Další relevantní smluvní akty zřejmě autor nepovažoval za nutné uvádět, i když se o některých z nich v textu zmiňuje. Pokud jde o některé utajované dokumenty, neměl k nim autor v době uzávěrky své knihy ještě přístup.

Celkově má kniha vědecký charakter, který je poněkud v rozporu s její čtivostí. Čtenář musí vyvinout určité duševní úsilí, aby popisované skutečnosti a použité argumenty chápal ve vzájemných souvislostech. Kniha je doslova nabitá odkazy na dokumenty a výroky významných činitelů různé provenience. Přitom je třeba zdůraznit, že autor měl k dispozici i řadu dokumentů z období totality, včetně veřejně vydaných a přístupných dokumentů vedení KSČ a ČSSR i SSSR a po Šejnově útěku i svědectví o některých utajovaných skutečnostech v oblasti obrany.

Na druhé straně je zde patrná i určitá odtrženost od vnitřního života v Československu, která však nesnižuje celkovou hodnotu díla.

Poněkud méně příznivě působí v knize některé odkazy ve stylu „... podle vyjádření jistého diplomata“, které se sice vyskytují zřídka, avšak neměly by být používány v publikaci tak vědeckého charakteru.

Tím, že autor obsáhl v historických souvislostech období šedesáti let, nemohl se vyhnout určitému zestručnění některých důležitých kapitol. Lze říci, že každá kapitola by mohla vydat na samostatnou publikaci. Je to však současně i výhoda v tom, že čtenář nemusí používat řady jiných pramenů a má koncentrovaný přehled o celém historickém období v jedné knize.

Poněkud překvapující je dosti kritický a v některých případech až negativní vztah nejen k dr. E. Benešovi, ale částečně i k T. G. Masarykovi. Je nesporné, že každý politik dělá chyby a například Masaryk to vždy otevřeně přiznával. Dávat však značnou část viny za historický vývoj určitému politikovi je v současném chápání dějin přehnané a nespravedlivé.

Projevuje se to například v hodnocení možností čs. legií v Rusku při potlačení bolševické revoluce. I když je pravda, že tyto legie byly v roce 1918 jedním z nejzkonsolidovanějších mocenských faktorů, nemohl ani jejich početní stav, ani kvalita výzbroje nebo velení rozhodujícím způsobem zasáhnout do dění v období celkového rozkladu a při dimenzích tehdejšího Ruska. Je známo, že neuspěla ani koncentrovaná intervence. Spojenců ze všech směrů. Na jedné straně bylo možno chápat úlohu legií v Rusku jako kompenzaci za uznání Československa. Spojenci, na druhé straně však nový stát nutně potřeboval rozhodující státotvornou sílu doma, kde dosud neexistovaly uznané hranice a nebyla uzavřena trianonská smlouva. Kromě toho byla nálada v legiích ve prospěch co nejrychlejšího návratu do svobodné vlasti a možnost probít se ve směru na západ byla pokládána za zcela iluzorní.

Rovněž tak autor křivdí dr. E. Benešovi, když se nepřímou ztotožňuje s charakteristikou polské exilové vlády, která nazývala dr. Beneše „generálním

ubytovatelem bolševismu v Evropě“. Spíše je třeba vidět, že dr. Beneš, jako zkušený politik, si již v průběhu války v roce 1942 uvědomoval a předvídal další vývoj a věděl, že jako po každé válce dojde k přerozdělení sfér vlivu v Evropě, s převládajícím vlivem SSSR v její střední a východní části. Že byl v tomto ohledu příliš vstřícný je věc názoru, avšak realita byla taková, jaká byla.

Popis některých událostí v protektorátu Čechy a Morava v roce 1943 vyvolává rovněž smíšené pocity. Vzniká dojem, že autor vydává pastýřský list biskupů v prosinci 1943 a nacisty nakomandovanou manifestaci organizace české mládeže, kterou mimochodem nenazývá ani úředním názvem, za výraz protibolševického cítění českého národa, jelikož měla být reakcí na uzavření spojenecké smlouvy mezi ČSR a SSSR z prosince téhož roku.

Kladem publikace je skutečnost, že autor alespoň pootevřel dveře jedné z oblastí, které se politologové i politikové rádi vyhýbají, totiž činnosti zpravodajských služeb. Jeho zmínky nejen o zpravodajské službě exilové londýnské vlády, ale i činnosti spojeneckých tajných služeb a v neposlední řadě i o působení generála Píky jsou velmi poučné a ukazují nutnost dlouhodobého předvídání jako zásadního faktoru úspěšné činnosti zpravodajských služeb.

Pokud by však čtenář v díle hledal podrobnější nebo komplexnější výklad vojenskostrategických aspektů role Československa v sovětské strategii, bude poněkud zklamán. Tato oblast se zdá být v knize do značné míry opomíjena.

Zmiňována je kampaň sovětského bloku proti NATO a jeho „mírová ofenzíva“, kterou doprovázela změna vojenské strategie Varšavské smlouvy, jak ji vyzradil český zběh, generál Jan Šejna, který odešel z Československa před sovětskou invazí v roce 1968. Podle Šejny bylo součástí nového strategického plánu, že vybrané vojenské jednotky Varšavské smlouvy proniknou v prvních třech dnech případné války až k Rýnu. V této souvislosti mělo být využito neutrality Rakouska, neboť neutralita této země od r. 1955 vedla k tomu, že síly NATO v Itálii se oddělily od západoněmeckých sil NATO. Vojenská strategie vyžadovala přítomnost sovětských vojenských jednotek v Československu, aby se tak - bude-li to zapotřebí - mohla Varšavská smlouva operativně připravit na rozsáhlý útok proti Západu pod rouškou vystřídání či obnovení vojenského personálu v Československu. (Sověti měli tehdy své vojáky ve východním Německu a Polsku).

Kdyby v Československu nebyla žádná sovětská posádka, noční přesun sovětských jednotek do Československa by jistě neušel západním pozorovatelům, kteří by jej mohli chápat jako počátek globální války proti západní Evropě. Důležitým faktorem bylo rovněž to, že kdyby byl SSSR zapojen do vojenských operací na Dálném východě, bylo by velmi důležité mít západní křídlo (Československo) vojensky zabezpečeno, aby se tak zabránilo případnému vyklouznutí této země ze sovětské sféry vlivu a aby se zajistil přísun vojenské techniky z českých zbrojovek.

V případě války by Sověti z československého území zaútočili přes Rakousko na západní Evropu, západní velmoci by jistě nelenily a provedly by odvetnou akci proti Československu. To byl možná jeden z důvodů, proč tehdejší první tajemník KSČ a prezident republiky A. Novotný zaujal k otázce rozmístění sovětských vojsk na československém území záporný postoj. (Dalším důvodem bylo možná jeho přání vládnout v zem tak, aby do toho Kreml příliš nezasahoval, a pak obava, že by mohla být

provedena čistka a on mohl být sesazen. Pro něj ani pro nikoho jiného nebylo žádným tajemstvím, že krvavé čistky v Československu na počátku padesátých let byly prováděny podle moskevských instrukcí). Případ generálporučíka Václava Prchlíka, který byl v roce 1971 uvězněn, rovněž ukazuje, že demise Novotného a sovětské vojenské strategické plánování spolu přímo souvisely.

Ovšem tvrzení o tom, že armády Varšavské smlouvy by měly být v případné ofenzivě za tři dny na Rýně, je nesprávné a amatérské, ať již bylo vzato z jakýchkoli pramenů. I v nejdůležitějších operačně-strategických plánech byla tato lhůta nejméně dva tři týdny.

Pravdivé je naproti tomu tvrzení, že již před rokem 1968 byly ze strany SSSR zaznamenány pokusy rozmístit sovětská vojska na území Československa k vyplnění operačně-strategického vakua mezi severními a jižními uskupeními sovětských vojsk, které čs. armáda nemohla kapacitně, ani technicky vyplnit.

Je možno polemizovat i s autorovým hodnocením Slovenského národního povstání, kde tvrdí, že se jej po počátečním selhání dvou východoslovenských divizí zúčastnily jen málokteré jednotky. Jako kdyby autorovi nebylo známo, že Slovenské národní povstání bylo největší ozbrojenou akcí na území Československa, že zde bojovala první čs. armáda na Slovensku uznaná za součást spojeneckých armád v počtu 54 000 vojáků a 26 000 partyzánů, kteří hájili území o původní rozloze 20 000 km² po dobu dvou měsíců, přičemž vázali síly nejméně pěti divizí a blokovali celou řadu přísunových komunikací pro zásobování významného úseku východní fronty.

Diskutabilní jsou rovněž zmínky o úloze tzv. Ruské osvobozené armády, lidově zvané vlasovci. Ačkoli je pravda, že její příslušníci sehráli určitou pomocnou úlohu v Pražském povstání v květnu 1945, nelze zapomenout skutečnost, že - ať již byly jejich pohnutky jakékoli - objektivně byli pomocníky nejsurovějšího a nejnebezpečnějšího nacistického diktátorského režimu 20. století.

Obdobně se autor zmiňuje i o Ukrajinské osvobozovací armádě, i když tato jako kompaktní vojenský svaz nikdy neexistovala. Reálně působila SS divize „Galizien“ a několik jednotek, používaných německou okupační správou na Ukrajině k protipartyzánským akcím a k terorizování civilního, hlavně polského obyvatelstva na západní Ukrajině. Její zbytky se pak probíjely v roce 1946 na západ i přes československé území.

Lze rovněž polemizovat s autorovým tvrzením o mimořádné strategické důležitosti Čech v duchu Bismarkova výroku „kdo má Čechy, má Evropu“. V současných podmínkách takové hodnocení geostrategického a vojenskostrategického prostoru to už sotva může platit. Celé území České republiky plní již jen funkci spojovacího prostoru hlavních strategických směrů a není již tím závažím, které by bylo určující k dosažení německé převahy na kontinentu. Je pouze jedním nevelkým kamenem evropské politické a vojenskostrategické architektury.

Nutno ovšem přiznat, že obsah knihy je zaměřen přednostně na politické dění v emigraci i doma a v souladu s tím především na období druhé světové války a studené války, kde je poznat, že jej autor osobně prožíval. To poznamenalo i jeho postoje. Z dnešního hlediska jej nutno považovat za historika výrazně pravicového, o čemž svědčí i jeho postoje při návštěvách Československa po roce 1989, ale i při významných aktivitách v Americe po roce 1980 a v předvolebních kampaních na podporu zvolení Ronalda Reagana a George Bushe za prezidenta USA (Scholars for Reagan and Bush).

Celkový dojem, který prostudování jeho knihy vyvolá, je takový, že malý stát nikdy není plně samostatný, že je politicky, hospodářsky i vojenskostrategicky vždy ovlivňován velmocí nebo velmocemi, v jejichž sféře se právě nachází, a že tudíž především zahraniční politika je limitována faktory, které mu dominantní velmoc určí. Tyto mantinely lze definovat jako nepřekročitelné hranice velmocenských zájmů. V případě Československa to byla v období mezi dvěma světovými válkami dominace Francie, v době války nacistického Německa, v období studené války pak Sovětského svazu. Nutno počítat s tím, že tomu tak bude i v budoucnu. Je otázkou, zda právě toto byl cíl, který si autor svou knihou vytyčil. Lze však o tom i pochybovat.

Úloha politiků malého státu pak spočívá v tom, aby pro svůj stát zabezpečili maximální možnou míru obhájení jeho národních zájmů v souladu s tím, jakých metod používá dominující velmoc. Můžeme se domnívat, že právě toho si byl dr. Beneš plně vědom a podle toho i postupoval. Nelze jej tedy vinit za případné nezdary a dopady jeho rozhodnutí. Okolnosti byly silnější než on a ani v jeho případě nelze použít slůvka „kdyby“ ve vztahu k jeho zahraničně-politickým aktivitám.

Právě pojetí úlohy dr. Beneše v podání autora poněkud kontrastuje s publikací jiného amerického historika českého původu Igora Lukeše, vydané pod názvem „Československo mezi Stalinem a Hitlerem“, kterou vydalo nakladatelství Prostor. Tento autor zcela popírá legendy a mýty, které se nahromadily kolem Benešovy angažovanosti v aféře maršála Tuchačevského a tvrdí, že není žádný důkaz o tom, že by pražská vláda předala Kremlu informace o jeho údajné velezradě. Zato jsou zde podrobněji mapovány záříjové události v roce 1938 se zajímavými pohledy na činnost henleinovců v Sudetech a důsledky Mnichova pro světové dění a další vývoj v Československu. Kniha končí slovy: „Jen málokterý z politiků mohl o sobě prohlásit, že už v třicátých letech, ač zrazen a osamocen, dokázal varovat svět a předvídat budoucí zkázu. To Edvard Beneš mohl plným právem.“

* * *

Z uvedeného je vidět, že hodnocení aktérů mezinárodního dění není vždy jednoznačné, často podléhá individuálnímu pohledu historika a trendům historického období, v němž probíhá. Každé hodnocení nechává čtenáři vždy určitý prostor pro vlastní názor. Nejinak je tomu i v knize dr. Kalvody.

Právě tato publikace ukazuje čtenáři s erudicí ve vojenskostrategické oblasti, že ozbrojené síly plní v mezinárodním a do jisté míry i ve vnitropolitickém dění úlohu nástroje politiky a výsledky jejich zásahu jsou opět politicky zužitkovány a zúročeny. Doba ozbrojených sil jako řídicího politického činitele je ve dvacátém století a v budoucnu nenávratně pryč.

Kniha dr. Kalvody se jistě stane jedním z důležitých pramenů pro studium historie Československa a jeho peripetií v pohnutém dvacátém století. Právem patří do každé knihovny politologických pracovišť a ústavů a měli by ji číst i historikové a aktivní diplomaté. Pro vojenské instituce představuje pouze pomocný materiál k osvětlení vztahu ozbrojených sil a politiky v moderních dějinách. Pro profesionální historiky, specializované na popisované období, se pravděpodobně stane i zdrojem polemik, podněcujících zkoumání historických vlivů, vztahů a událostí.

Ing. Milan Štembera